

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

V. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BAN-I VELÎ SEMPOZYUMU
-EŞ'ARÎLİK-

04-06 MAYIS 2018

Kastamonu Üniversitesi
V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu
(Eş'arîlik)

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR
Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN
Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

ISBN: 978-605-4697-18-2

19 Ekim 2018, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Her hakkı saklıdır.

SÛFÎ HÂLİD EL-BAĞDÂDÎ'NİN (1193/1779-1213/1798-99) EŞ'ÂRÎ KELÂMINDAKİ YERİ VE *FERÂ'İDÜ'L-FEVÂ'İD ADLI CİBRİL HADİS-İ ŞERİFİ ŞERHİ*

Prof. Dr. İsa ÇELİK - Dr. Öğr. Ü. Birol YILDIRIM***

ÖZET

Nakşbendiyye tarikatının Hâlidiyye kolunun kurucusu Ebü'l-Behâ Ziyâüddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Kürdî 1193/ 1779 yılında Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya gelir. Hâlid el-Bağdâdî olarak tanınır. Müellifin “Şeşangost” altıparmak lakabıyla tanınan babası Pir Mikâil Efendi tahminlere göre muhtemelen Kâdirî tarikatına bağlı bir sûfidir. Annesi ise bölgenin ünlü bir sûfi ailesine mensuptur. Soyunun baba tarafından Hz. Osman'a ulaştığı rivayet edilen Hâlid el-Bağdâdî Nakşbendiyye mensupları arasında efendimiz anlamına gelen “Mevlânâ” unvanıyla tanınmaktadır. İlk tahsilini memleketinde alır. Daha sonra bölgedeki diğer ilim merkezlerini dolaştıktan sonra Bağdat'a gider. Mantık ve kelâm ilimlerinde yoğunlaşan müellif, Vali Baban İbrâhim Paşa'nın müderrislik teklifini kabul etmez. Şeyh Abdülkerim Berzencî'nin 1213/ 1798-99 yılında vebadan vefat etmesi üzerine onun Süleymaniye'deki medresesinin sorumluluğunu üstlenerek burada yaklaşık yedi yıl müderrislik yapar. Siyasî otoriteye uzak durmasını sağlayan zühdü ve derin ilmiyle tanınır. Nakşbendiyye tarikatı içinde kendisine nisbet edilen Hâlidiyye kolunu tesis eder. Nakşbendiyye ekolüne yeni görüşler katar. Geniş bir alana yayılan Hâlidiyye koluna mensup müntesipler, Osmanlılar lehindeki faaliyetleriyle öne çıkarlar. Bu ekol, Şîliğin Irak'a ve Anadolu'ya sızmasına engel olduğundan Osmanlı Devleti tarafından yoğun bir şekilde desteklenmiştir. Hâlid el-Bağdâdî 1242/1827 yılında hac yolculuğu esnasında Şam civarında vebaya yakalanarak vefat eder.

Biz katılacağımız bu bilgi şöleninde geride çok sayıda eser bırakmış olan müellifin bilebildiğimiz kadar bugüne kadar ciddi bir incelemeye tabi tutulmamış olan *Ferâ'idü'l-fevâ'id* adlı Cibril hadîs-i şerifi'nin Farsça şerhini ele alacağız. Söz konusu eser Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olup, otuz beş varaktan ibarettir. Alanında ilk olan bu çalışmanın ilim dünyasına yeni bir perspektif getireceği inancındayız.

Anahtar Kelimeler: Hâlid el-Bağdâdî, Eş'ârilik, Nakşbendiyye, Hâlidiyye, *Ferâ'idü'l-Fevâ'id*.

THE PLACE OF THE SÛFÎ HALİD EL-BAHDADI AND THE FOLLOW-UP AND THE *FERÂ'İDÜ'L-FEVÂ'İD* OPINION OF JİBRİL HADIS-İ ŞERİFİ

ABSTRACT

In 1193/1779, the founder of the Taliban branch of the Nakshibendiyya sect Abu'l-Behâ Ziyâüddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin al-Shahrzhar al-Khurdî, also known as Halid-al-Baghdadi, was born in the town of Karadag, about five miles from Sulaymanian city in Iraq. Scholars believe that his father, Pir Mikâil Efendi, known by the nickname *Şeşangost* (six-fingered), was probably a Sufi bound to the Karadî sect, and his mother belonged to a famous Sufi family in Kurdistan. Hz. Hâlid al-Baghdadi, who is reported to have reached Osman, was known by the title of *Mevlânâ* among his followers. It means “our master” among

Nakshbendiyya members. He was first educated in his hometown, and then traveled to other centers of religious science in the region before reaching Baghdad and furthering his education in logic and theology. He refused an offer as *modarres* (teacher or master) for the Governor Baban İbrâhim Pasha, and became known for his stubbornness, asceticism, and profound religious knowledge, which allowed him to evade pressure from the political

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı Başkanı, isacelik@hotmail.com

** Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı, birolyildirim97@hotmail.com

authorities. Upon the death of Sheikh Abdulkerim Berzenci's in 1213 / 1798–99, Hâlid al-Baghdî assumed responsibility for the *madrasa* in Sulaymaniyah for seven years. He established the Khalidi, or the Hâlidiyye branch, as an arm of the Naqshibendi, a Sufi spiritual order loyal to the Ottoman Empire that was spread throughout the region. He added new insights to Naqshibendi teachings, and this order was heavily supported by the Ottoman State because it prevented the Shiites from infiltrating into Iraq and Anatolia. Hâlid al-Baghdî died in 1242/1827 in Damascus, where he had traveled after quarreling with the sheiks in Sulaymaniyah. This paper discusses the Persian commentary of Jibrîl hadîs-i sharîfi, Ferâ'idü'l-fevâ'id concerning Hâlid al-Baghdî's life and teachings, which has not previously been subjected to serious examination. The commentary was translated into Turkish by Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi and consists of thirty-five volumes. We believe that this study, which is the first in its field, will bring a new perspective to his works.
Keywords: Hâlid al-Baghdadi, Ash'arism, Nakshbendiyye, Hâlidiyye Cibril hadîs-i şerifi.

Giriş

İslâm medeniyetinin kurulmasında önemli bir yeri olan tasavvuf ekolünün ortaya çıkışı bir nüve ve öz olarak asr-ı saadete kadar gider. Bilindiği üzere Cibril hadîs-i şerifinde Peygamber Efendimiz üç önemli kavrama işaret etmiştir. Bunlar İslâm, iman ve ihsan kavramlarıdır. Asr-ı saadetten sonra iman kavramını izah etmek için itikâdî mezhepler, ibâdet ve muâmelata dair hükümler vaz etmek üzere fikhî mezhepler, Peygamber Efendimiz'in "*Sen Allah'ı göremesen de Allah'ın seni gördüğü şuuruyla hareket etmelidir*" şeklinde tarif ettiği ihsan kavramını izah etmek için de daha sonraki dönemlerde tarikatlar şeklinde teşkilatlanmış tasavvuf ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu ekollerin ortaya çıkmasında Cibril hadîs-i şerifi¹ nüve teşkil etmiştir. Bin yıldır kültürümüzü mayalaya gelen bu irfanî geleneğin ana gayesi "İnanç, ibâdet, güzel ahlak" katmanlarını müminlerde gerçekleştirerek kâmil insan yetiştirmektir. Bu üç boyutlu anlayışın etkinliği İslâm'ın klasik çağında doğal bir şekilde hayata yansımış, İslâm âlimleri küllî bir bakış açısı ile İslâm'ın külliyesinde yetiştirilmiştir. Bu üç boyutun bugün kayıp halkası olan tasavvuf ve irfan İslâmî geleneğin bütün birikimi üzerine Horasan erenleri tarafından temelleri atılan Osmanlı toplumunda zirveye çıkmıştır. Fakat tasavvufî yaşayışı denetlemek maksadıyla Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş olan "*meşihat makâmı*"nın² Cumhuriyet döneminde ortadan kaldırılması bu alanı istismara açık bırakmış olmasına rağmen bu dönemde de çağa damgasını vurmuş önemli şahsiyetler yetişmiştir. Kurumsal bir yapının tarikatlardan elini çekmesi belki de bu müesseselerin gözden uzak, sırdaş çekilmiş bir şekilde İslâm dininin ana rahmi mesabesindeki müridlerin veya müridlerin kapılarını açtığı ev/dâru'l-erkâm ortamında bütün özgünlükleri ile neşvü nema bulmalarının ortamı oluşmuştur. İslâm celâl tecellisi demek olan baskı dönemlerinde baskının daha çok hissedildiği kamusal alandan çekilerek eve çekilir. Baskı dönemlerinde iki yüzlü menfaatkar insanlar din adına ortaya çıkmaz. Dolayısıyla baskı dönemleri ihlas ve samimiyetin zirveye çıktığı dönemler olur.

"Hoştur bana senden gelen:

Ya hilat-ü yahut kefen,

Ya taze gül, yahut diken..

*Kahrında hoş lutfun da hoş"*³

¹ Bkz., Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara 2005.

² İsa Çelik, *Âbidin Paşa'nın Mesnevi Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Vefa Yay., İstanbul 2007, 109-110.

³<https://www.antoloji.com/kahrinda-hos-lutfunda-hos-3-siiri/>, erişim tarihi: 13.09.2018.

anlayışında olan sūfiler her dönemin avantaj ve dezavantajlarını hesaba katarak yeri geldiğinde halvet⁴, yeri geldiğinde celvet⁵, yeri geldiğinde halvet-der encümen⁶ ilkeleri ışığında olumlu ve olumsuz şartlardan olabildiğince seyr u sülûklarına devam etme gayretinde olmuşlardır.⁷

Bugün râbîta tefekkür, nazar, tevessül, şefaât, keşf ve ilham gibi tasavvufî değerleri şirk, küfür olarak tanımlayan ilkel haricî, vehhabî anlayış Osmanlı coğrafyasının her köşesine petrodolarlar akıtarak bünyemize yabancı bir anlayışı aşılarken, bilim dünyasında bu metafizik unsurların parapsikiyatrik değerleri⁸ incelenmektedir. Batı düşüncesi kuantum fiziğinin etkisi ile gerçekleşen post-modern dönemi⁹ yaşarken, bugün sosyal bilimler alanında bile hala pozitivist bir anlayış hâkimiyetini sürdürmektedir.

“*Men arefe nefsehu, fegad arefe Rabbehû*” “*Nefsini bilen Rabbini bilir*”¹⁰ sırrından behredâr olarak insanın iç aydınlanmasını/tenvîrini sağlamayı amaç edinen tasavvufun birçok tanımı yapılmıştır. Fakat bu tanımlar güzel ahlak üzerinde yoğunlaşmıştır. Tasavvuf bu düşüncenin kitabî/teorik boyutu, tarikat ise topluma yansımış pratik boyutudur. Bu manevî ekolün yol haritasını Yunus Emre özlü bir şekilde çizmiştir:

Şerîat, tarîkat yoldur varana
*Mârifet, hakikat andan içeru*¹¹

Azerbaycan’ın milli şairi Bahtiyar Vahapzâde (d.16 Ağustos 1925, Şeki–v.13 Şubat 2009, Bakü), Büyük Mevlana Celaleddin Rûmî’nin hatırasına yazdığı “*Tasavvuf*” adlı şiirinde aynı manevî rotaya işaret etmiştir:

Herkesin yüreğinden
Allah'a bir yol gider
O yola biganeler,
Kendine biganedir
Hakk'a ulaşmak için
Kendini aşmak için
Gerek önce aşasan,
Nefs adlı dağları.
Şerîat-bir ağaçsa
Tarîkat-budakları
Mârifet-yaprakları
Hakîkat-meyvesidir

Tasavvuf hak sesidir/Temmuz 1999¹²

Hâlid el-Bağdâdî

Nakşebendiyye tarikatının Hâlidiyye kolunun kurucusu Ebü'l-Behâ Ziyâüddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Kürdî 1193/ 1779 yılında Irak’ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya gelir.“Mevlânâ” ünvanı ile tanınmış¹³, “Ziyaüddin” lakabı ve “el-Bağdâdî” nisbesi ile şöhret bulmuştur. Mevlânâ Hâlid Hazretleri'nin kendi eserlerinde ve

⁴ Bkz., Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 22. bsk., Ensar Neşriyat, İst. 2016, s.195.

⁵ Bkz., Yılmaz, *a.g.e.*, s. 195-198.

⁶ Bkz., Yılmaz, *a.g.e.*, s. 198-199.

⁷ Bkz., Yılmaz, *a.g.e.*, s. 199.

⁸ Hayrani Altıntaş, “*Din Psikolojisi ve Tasavvuf*” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/69/1743/18507.pdf>, erişim tarihi: 08.07.2017, ss. 1-27.

⁹ Hasan Yıldız, “*Postmodernizm Nedir?*” <https://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG/13/153-166.pdf>, Erişim tarihi: 08.07.2017, ss. 1-15.

¹⁰ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzillü'l-İlbâs Ammâ İşteherâ Mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405, II, s. 262.

¹¹ Bkz., Abdullah Kahraman, “Yunus Emre Dîvân’ında Şerîat, Tarîkat, Hakîkat ve Marifet (Dört Kapı)”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, c. 1, sy. 1, Mayıs 2017, s. 1-18.

¹²“Bahtiyar Vahabzade'den Mektup Var”, <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d198s0101>, erişim tarihi: 05.09.2018.

¹³ Hamid Algar, “Hâlid el-Bağdâdî”, *TDV*, 1997, c. XV., ss., 283-285, s. 283.

konu ile ilgili diğer kaynaklarda babasının Hüseyin adında bir zat olduğu isminden anlaşılmaktadır. Şafî mezhebine mensuptur. İtikaden Eş'ari, tarîkaten Nakşî ve meşreben Müceddidi'dir.¹⁴ Müellifin “Şeşangost” altıparmak lakabıyla tanınan babası Pir Mikâil Efendi tahminlere göre Kâdirî tarikatına bağlı bir sûfidir. Annesi ise bölgenin ünlü bir sûfi ailesine mensuptur. Soyunun baba tarafından Hz. Osman'a ulaştığı rivayet edilen Hâlid el-Bağdâdî Nakşbendiyye mensupları arasında efendimiz anlamına gelen “Mevlânâ” unvanıyla tanınmaktadır. İlk tahsilini memleketinde alır. Daha sonra bölgedeki diğer ilim merkezlerini dolaştıktan sonra Bağdat'a gider. Mantık ve kelâm ilimlerinde yoğunlaşan müellif, Vali Baban İbrâhim Paşa'nın müderrislik teklifini kabul etmez. Şeyh Abdülkerim Berzencî'nin 1213/ 1798-99 yılında vebadan vefat etmesi üzerine onun Süleymaniye'deki medresesinin sorumluluğunu üstlenerek burada yaklaşık yedi yıl müderrislik yapar. Bu yıllarda siyasî otoriteye uzak durmasını sağlayan zühdü ve derin ilmiyle tanınır.

1805'te hac niyetiyle çıktığı yolculuk sırasında tasavvufa ilgi duymasını sağlayan haller yaşar. Örneğin Medîne-i münevvere'de bulunduğu sırada Yemenli bir zat, şeriata zâhiren muhalif gördüğü şeyler konusunda meseleyi tedkik etmeden alelacele tepki vermemesi hususunda kendisini uyarır. Mekke-i mükerreme'ye ulaştığında Kâbe'ye giden Hâlid yüzü kendisine, sırtı Kâbe'ye dönük vaziyette oturan birini görür ve Medine'de kendisine yapılan tavsiyeyi unutarak Kâbe-yi muazzamaya saygısızlık olarak düşündüğü bu tavrı sebebiyle içinden adamı kınar. Bunun üzerine Hâlid el-Bağdâdî'nin gönlünden geçene vâkıf olan bu zât, kendisine, “*Allah indinde mümin bir kulun değerinin Kâbe'nin değerinden daha yüksek olduğunu bilmiyor musun?*” demesi üzerine hayret ve pişmanlık duyguları içinde ondan af diler ve kendisini mürid olarak kabul etmesini rica eder. Söz konusu kişi, mürşidinin kendisini Hindistan'da beklediğini söyleyerek onun bu isteğini geri çevirir. Müellif hac farızasını ifâ ettikten sonra medresedeki müderrislik vazifesine geri döner.

1809 yılında maneviyattan beklediği haber gelir. Süleymaniye'yi ziyaret eden Mirza Rahîmullah Azîmâbâdî adındaki Hindistanlı bir derviş kendisine Hindistan'a giderek Nakşbendî şeyhi Abdullah Dihlevî'den el almasını tavsiye eder. Bunun üzerine derhal yola çıkan Hâlid, İran ve Afganistan üzerinden altı ay kadar süren zorlu bir yolculukla Delhi'ye ulaşır. Yol boyunca karşılaştığı Şîi ulemâ ile, özellikle de Tahranlı bir müctehid olan Şeyh İsmâil-i Kâşî ile mezhep tartışmalarına girişmesi ve bu tartışmaları ısrarla devam ettirmesi yolculuğunun meşakkatinin daha da artırır. Nihayet Delhi'de Abdullah Dihlevî ile görüşerek ona intisap eder. Nakşbendiyye'nin seyr ü sülûk mertebelerini beş ayda/diğer bir rivayete göre ise on bir ayda kat eder ve şeyhi tarafından halife olarak Süleymaniye'ye geri gönderilir. Kendisine Nakşbendiyye'nin yanı sıra Kâdirî, Sühreverdi, Kübrevî ve Çiştî tarikatlarından da irşad belgesi verilir.

Muskat, Yezd, Şîraz, İsfahan, Hemedan ve Senendec'de Şîi ulemâ ile giriştiği tartışmalar sebebiyle aksayan dönüş yolculuğu yaklaşık elli gün sürer. Süleymaniye'ye vardiktan sonra Bağdat'a gidip kısa bir süre orada kalır. Hâlid'in Nakşbendiyye tarikatını yaymaya başlaması Süleymaniye'deki bazı çevreleri rahatsız eder. Bu çevreler vali üzerinden ona baskı yapmaya çalışırlar. Bu durum karşısında Hâlid 1813'te tekrar Bağdat'a gider ve orada satın aldığı bir medreseyi Nakşbendî zâviyesine çevirerek irşad faaliyetine başlar ve çok sayıda mürid toplar. Muhalifleri rahat durmaz. Örneğin Süleymaniye'de Şeyh Ma'rûf Berzencî ona birtakım suçlamalar yöneltir ve bu doğrultuda “*Tahrîrû'l-hitâb fi'r-red 'alâ Hâlidî'l-kezzâb*” adlı bir de risâle yazarak bunu Bağdat Valisi Said Paşa'ya gönderir. Ancak Hâlid'in sâlih bir kişi olduğuna inanan Said Paşa, Hille müftüsü Muhammed Emin Topukçulu'ya, Hâlid aleyhindeki suçlamalara reddiye olarak “*el-Şavlû's-savâb bi-reddi mâ sümmiye bi-Tahrîri'l-*

¹⁴Abdurrahman Memiş, “Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri (k.s.)”,<https://somuncubaba.net/hulusi-kalbden/mevlana-halid-i-bagdadi-hazretleri-k-s/>, erişim tarihi:09.07.2018.

hitâb” adıyla bir risâle yazdırarak müellifi müdafaa eder. Bu olaydan sonra Süleymaniye’ye giden Hâlid için Vali Mahmud Paşa bir zâviye yaptırır. Ancak müellif bir süre sonra Bağdat’a dönerek irşad faaliyetlerine burada burada sürdürür.

Hâlid el-Bağdâdî irşad faaliyetlerini artırır. Osmanlı topraklarında sayıları gün geçtikçe artan mensuplarını irşad etmeleri için birçok halife tayin eder. Örnek olarak Şam’a gönderdiği Şeyh Ahmed Kâtib Erbîlî, Şam müftüsü Hüseyin Efendi Murâdî’yi Hâlid’e intisap etmesini sağlar. Hüseyin Efendi 1823’te büyük müşşidi Bağdat’tan Şam’a gelmeye ikna eder. Şam’da büyük saygıyla karşılanan Hâlid, Ümeyye Camii’ndeki Benî Gazzî Halvethânesi’ne yerleşir. Bu arada Şeyh İsmâil Gazzî’nin kız kardeşi Ayşe Hanım’la evlenir ve daha sonra satın aldığı bir eve taşınır. Halifelerinden Abdülvehhâb es-Sûsî’nin bağımsız bir şeyh gibi hareket etmesi üzerine hilâfetten azleder. Bu azil üzerine Sûsî şeyhi aleyhinde bulunur ve onu ağır bir şekilde suçlar. Mevlânâ Hâlid’in müntesiplerinden olan ünlü Hanefî fakihî İbn Âbidîn (v. 1252/1836)¹⁵, “*Sellü’l-husâmi’l-Hindî li-nusreti Mevlâna’ş-Şeyh Hâlid en-Nakşbendî*” adıyla yazdığı risâlede bu suçlamaları reddederek müşşidini hararetle savunur.

Ömrünün geri kalan yıllarını Şam’da geçiren Mevlânâ Hâlid, bir kez daha hac yapmak ve halifesi Şeyh Abdullah Ferdî sayesinde büyük bir coşkuyla karşılandığı Kudüs’e gitmek için Şam’dan ayrılır. 1826’da Şam civarında yayılan veba salgınından öleceğini anlayınca İsmâil Enârânî, Muhammed en-Nâsîh ve Abdülfettâh el-Akrî’nin kendisinin yerine geçmelerini, Karadağ’daki emlakinin yeğeni Mahmûd es-Sâhib’e verilmesini vasiyet eder. Defin yerinin tesbiti ve defniyle ilgili hazırlıkların tamamlanmasından sonra 14 Zilkade 1242/9 Haziran 1827 vefat eder. Şam yakınlarındaki Cebelükâsiyûn’un tepelerinden birine defnedilen Hâlid el-Bağdâdî’nin kabrinin üzerine daha sonra bir bina inşa edilir. Bir zâviye ve kütüphaneden oluşan bu yer günümüzde ziyaretgâh haline gelmiştir.

Mevlânâ Hâlid’e nisbet edilen ve Nakşbendiyye’nin bir kolu olarak XVIII. yüzyılda teessüs eden Hâlidiyye, bağı olduğu tarîkatın geleneksel inanç ve uygulamaları yanında şeriata bağlılığa ve cehri zikirden kaçınmaya özel bir önem vermesiyle tanınmıştır. Bununla beraber Hâlid’in görüşlerinde Nakşibendîler arasında bile ihtilâf konusu olan yeni unsurlar da vardır. Bunların başında râbita-i şerif yorumu gelir. Tasavvufî meselelerle ilgili yazdığı tek risâlesinde râbitayı “şeyhin sûretinin müridin gözleri arasında (zihninde) tasavvur edilmesi” olarak tanımlamış ve râbitanın irtihâlden sonra bile sadece kendine yapılabileceğini söylemiştir.

Hâlidiyye kolunun kimliği açısından aynı derecede önemli olan bir diğeri husus da bu kolun benimsediği siyâsî tavrıdır. Hâlidîler, müslümanların birlik ve kuvvetinin odak noktası olarak Osmanlı Devleti’ne kesin bağlılık göstermişler ve bunun sonucunda Avrupa’nın sömürgeci güçlerine karşı derin bir düşmanlık hissi taşımışlardır. Bundan dolayı Dağıstan’dan Sumatra’ya kadar söz konusu tarîkin mensupları buldukları hemen her yerde Osmanlılar lehindeki faaliyetleriyle öne çıkmışlardır.

Hâlidilik kolu, Mevlânâ Hâlid’in yüzlerce halifesi aracılığı ile geniş bir alana yayılır. Asıl etki alanı Osmanlı Devleti’ne bağlı Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgeleri olmak üzere Balkanlar ve Kırım’dan Güneydoğu Asya’ya kadar etkisi ulaşır. Tarîkat önemli Osmanlı âlimlerini saflarına katar. İbn Âbidîn, “*Rûhu’l-me’âni*” adlı tefsirin müellifi Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, II. Mahmud’un şeyhüislâmı Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi bunlardandır. Bu şekilde Hâlidiyye kolu, hem Anadolu’da hem de İstanbul’da daha uzun mâzisi olan diğeri Nakşibendî kollarını gölgede bırakarak öne geçer.¹⁶ Bu kol sayesinde Nakşîler Suriye, Filistin ve Irak’taki tasavvuf ehli arasında ilk defa önemli bir yer edinmiş olurlar.

Hâlid el-Bağdâdî ve ekolü özellikle Kürtler üzerinde özel bir etki bırakır. Kürtlerin

¹⁵Ahmet Özel, “İbn Âbidîn”, *TDV.*, 1999, c.XIX., ss. 292-293.

¹⁶ Hâlidiyye’nin etkisi içinde yaşadığımız Kastamonu şehrine kadar uzanmıştır. Yöremizin önemli manevî şahsiyetlerinden Ahmet Siyahî Efendi (v. 1291/1874) Efendi Hâlidî Bağdâdî Hazretleri’nin son haccına iştirak ederek vefatına yakın bir zamanda hilafet görevi olarak memleketine dönmüş ve bu yörede Hâlidiliği yaymıştır. (Mehmet Kubat, s.152.)

yoğun olarak yaşadığı Kuzey Irak'ın dinî hayatını şekillendirir. Kürt kimliği adeta Hâlid el-Bağdâdî ve Hâlidîyye ile özdeşleşir.¹⁷

Hâlidîyye kolunun günümüzde de devlet ve millet bütünlüğünü sağladığını itiraf eden ve bundan rahatsız olan tasavvuf karşıtı görüşleri ile tanınan Ferit Aydın Mustafa İslamoğlu'nun Süleymaniye Vakfı yayını olan "*Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*", isimli eserinde devletimizden "rejim" olarak bahsederek kendince küçümserken, PKK terör örgütünü "*Kürt Gerilla Hareketi*" olarak ifadelendirerek tarafını ortaya koymaktadır. Terör destekçisi yazara göre vahşi terör örgütünün bölgedeki en büyük rakibi Hâlidîlerdir. Yazar terör örgütünü aydınlanma hareketi olarak ifade ederken, tarikatları ve onların müntesiplerini gericilikle itham etmektedir.¹⁸

Râbıta hakkındaki risâlesini "mürted İranlılar" ve "lânetli hıristiyanlar"ı tel'in ederek bitiren Mevlânâ Hâlid Şîiler'e karşı düşmanca tavır almıştır. Bu tavır, Şîiliğin Irak'a ve Anadolu'ya sızmasına engel olduğundan Osmanlı Devleti tarafından da desteklenmiş, Mevlânâ Hâlid'in bu tavrını halifeleri de benimsemiştir. Şeyh Ubeydullah'ın 1880'de Urmiye bölgesindeki isyanı sadece İran yönetimine karşı bir baş kaldırı değil aynı zamanda Şîiliğe karşı bir savaştır.¹⁹ Bu noktada Hâlidî medreseleri önemli rol oynamıştır. Anadolu'da faaliyete başlamalarıyla beraber ilmi sahada bir hareketlilik başlamış ve daha sonra topluma yön veren çok sayıda aydın şahsiyet yetişmiştir. Kur'an öğretiminden Arap dili ve edebiyatına, İslami ilimlerden Felsefe ve Mantık derslerine kadar pek çok ilim okutulmuştur.²⁰

İmam Rabbanî Hazretleri "*Hatta, bir mecliste, tasavvuf kitaplarının okunmasından doğacak hiç bir zarar yoktur. Çünkü, onlar hallerle ilgilidir; hallerin ise; kâle hiç bir dahli yoktur. Bunun için, fıkıh kitaplarının müzakere edilmemesinden zarar doğması muhtemeldir*"²¹ buyurur. Bu sırdan behredâr olan müellif de fıkıha önem veren, ilmi ön planda tutan tavrı ile tasavvufî düşünceye yeni bir anlayış getirmiş ve tarikatına adeta "ilmiye sınıfının tarikatı" vasfını kazandırmıştır. Hâlid Bağdâdî, müridlerinden âlim ve hâfızlara hürmet göstermelerini, güçleri nisbetinde Kur'ân-ı Kerim'in tedrîsi ile meşgul olmalarını, fıkıh ve hadis ilimleriyle diğer ilimlerden daha fazla ilgilenmelerini, irşâd hizmetlerinin kitab ve sünnet esasları çerçevesinde yürütülmesine hassasiyet göstermelerini istemiştir. Tarikat hedeflerine ancak şerîata sıkı sıkıya bağlılıkla ulaşılabileceğini telkin etmiştir. Kütüphânesinde tasavvufla ilgili eserlerin az olması fakat Şâfîi ve Hanefî fıkıhına ait büyük bir fikhî eserler koleksiyonunun olması bu fikrimizi te'yid eder mâhiyettedir. Ayrıca gelişmelerden onun bu fikhî yönelişinin Bağdad, İstanbul, Şam ve başka yerlerde yüksek dereceli ulemâyı görülmemiş bir ölçüde Hâlidîyye tarikatına çekmeyi sağlamıştır. Kerâmet sahibi bir velî olmasına rağmen tarikatta istikâmetin esas olduğunu belirtmiş ve bu konuda Şam'daki halifesi Ahmet Hatîb Erbîlî'ye yazdığı mektubunda; "*Allah'tan sizler ve bizler için istikâmetin devamını dileriz. İstikâmeti elde etmeye çaba gösteriniz. Çünkü bir istikamet bin kerâmetten daha hayırlıdır*" diyerek bu konudaki düşüncelerini ifade etmiştir.²² İşin aslına bakılırsa sûfiler eserlerini Cibril hadîs-i şerifindeki yol haritasını takip edencesine eserlerini islâm, iman, ihsân katmanları üzerine

¹⁷ Bkz., Algar, "Hâlidîyye", TDV., c. XV., ss. 295-296; Süleyman Uludağ, "Hâlidîyye", TDV., c. XV., ss. 297-299.

¹⁸ İhanet kokan ifadeler için bkz., Ferit Aydın, *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 37, 45, 247, 256.

¹⁹ Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", TDV., c. XV., s. 283-285.

²⁰ Mehmet Şirin Ayış, "Bingöl Hâlidî Geleneğinin Medrese Boyutu", *BÜİFD*, c.V., sayı: 10 Yıl: 2017/2, ss. 71-94, s. 89-90.

²¹ <http://www.necatiaksu.net/mektubat/029.Mektup.htm>.

²² Abdurrahman Memiş, "Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri (k.s.)", <https://somuncubaba.net/hulusi-kalbden/mevlana-halid-i-bagdadi-hazretleri-k-s/>, erişim tarihi:09.07.2018; a.g.y., *Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri*, Nasihat Yayınları, Ankara 2014.

kurgulamışlardır. Zâhirden bâtına doğru bir gidiş takip etmişlerdir.²³ Sağlam bir itikad, kurallarına göre yapılmış ibadet ve güzel ahlak onların önceliği olmuştur. Abdülkadir Geylanî Hazretleri'nin “*Gunyet'üt Talibin / Hakkı Arayanların Kitabı*” adlı eseri ile İmam Gazzâlî'nin “*İhyâü Ulûmi'd-Dîn*” adlı eserleri bu anlayışa güzel bir örnektir.

Kelâm İlmindeki Yeri

Müellif talebelik yıllarında diğer İslâmî ilimleri okuduğu gibi Akâid ve Kelâm ilmini de okumuştur. Mevlânâ Hâlid tasavvufî şahsiyeti ve görüşleri ile ön plana çıkmış ise de itikâdî ve kelâmî görüşleri de en az sûfiyane düşünceleri kadar önemlidir. Müellifin Abdülhakim es-Siyâlkûtî'nin (v. 1067/1657) *Hiyâlî* adlı kelâm kitabına yazdığı hâşiye üzerine yaptığı ta'likâtlardan oluşan *Ta'likât alâ Hâşiyeti Siyâlkûtî ale'l-Hiyâlî*²⁴ eseri de doğrudan Akâid ve Kelâm'a dair önemli bir çalışmadır. Kesb ve irâde-i cüz'iyeye konusunda Eş'ârî ve Mâturidîler arasındaki görüş ayrılığını ele aldığı “*el-İkdu'l-Cevherî fi'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'ârî*”,²⁵ “*Risâletun fi Tahkiki'l-İrâdetü'l-Cüz'iyeye*”²⁶ göçebe Kürt toplulukları için Kürtçe kaleme aldığı “*Akîde-i İman*” adlı eseri kelâmî konularda önemli bir içeriğe sahiptir. Ayrıca tasavvufî bir içeriğe sahip olan *Mektubât*'ında da²⁷ kelâmî konular oldukça fazladır.²⁸ *Divan*'ı da²⁹ akîdevî ve kelâmî konular açısından zengindir.³⁰

Bu alandaki en meşhur eseri ise bu çalışmamızın da ana konusu olan Farsca kaleme aldığı “*İ'tikadnâme*”³¹ dir.³²

İ'tikadnâme/Şerhu Hadîs-i Cibril/Ferâidü'l-Fevâid

Eserin konusu Cibril Hadîs-i şerîf'inde³³ yer alan “*İslâm, imân ve ihsân*” kavramlarının şerhidir. Müellif genel temayülünü bu eserde de göstermiş İslâm ve iman kavramlarının şerhine ağırlık vermiş, tasavvufî bir mahiyete sahip olan ihsân kavramının şerhini ise kısa tutmuştur. Ama eserin geneline bakıldığında tasavvufî olmayan hususları da sûfiyâne bir neşve ile ele aldığı görülmektedir. Eserin mütercimi Erzincan/Kemahlı Hacı Feyzullah Efendidir. Feyzullah Erzincânî olarak da bilinir.³⁴ Hâlid-i Bağdâdî Osmânî'nin

²³ Bkz., İsmail Bilgili, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetleri Bağlamında Zâhir-Bâtın Fıkhı, Şeriât/Tarikat Bütünlüğü”, *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu* 19-21, Mayıs 2016 Saraybosna-Konya 2016, II, ss. 210-293.

²⁴ Hâlid el-Bağdâdî, *Ta'likât alâ Hâşiyeti Siyâlkûtî ale'l-Hiyâlî*, İst., 1259.

²⁵ Hâlid el-Bağdâdî, *el-İkdu'l-Cevherî fi'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'ârî*, (Sâhib, Buğyetü'l-Vâcîd fi Mektubât-ı Hazreti Mevlânâ Hâlid içinde), Dımeşk 1334, s. 88-104.

²⁶ Hâlid el-Bağdâdî, *Risâletun fi Tahkiki'l-İrâdetü'l-Cüz'iyeye*, Matbaa-i Âmire, İst., 1259, s. 132-147.

²⁷ Muhammed Es'ad Sâhib, *Kitâbu Buğyeti'l-Vâcîd fi Mektubâti Hazreti Mevlânâ Hâlid*, Dımeşk 1334.

²⁸ Algar, “Nakşbendilik”, *TDV.*, s. 318.

²⁹ Hâlid b. Hüseyin Şehrezûrî el-Bağdâdî, *Divan-ı Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, Tercüme, Şerh ve Tahkik: Abdülcebbar Kavak, Konya 2009.

³⁰ Mehmet Kubat, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sûfi Kelâmı*, Hikmetevi Yay., İst., Mart 2014, s. 175-177.

³¹ Hâlid b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Bağdâdî, *İ'tikadnâme*, İst. Üniv. Kütüphanesi, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl İnâl, Nu: F. 2639.

³² İlgili başlıkta hakkında geniş bilgi verilecektir.

³³ Bkz., Buharî, İman, 57; Ebû Dâvud, *Sünen*, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/27; Bekir Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibril Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara-2005; Mustafa Alıcı; *İslam'ın Üç Boyutu: İman, İslam ve İhsan*, https://www.academia.edu/7017922/Islam%C4%B1n_%C3%BC%C3%A7_boyutu_Three_Dimensions_of_Islam, (erişim: 29.11.2017.)

³⁴ Hayrullah Efendi'nin oğlu olarak Erzincan sancağına bağlı Kemah kazasının Zoğa köyünde doğmuştur. Doğduğu köye nispetle “Muhammed Feyzullah bin Hayrullah es-Zoğavi” adıyla bilinirdi. (Ömer Menekşe, *Kemah Alimleri*, İstanbul 1996. s. 34.) Fazilet sahiplerinden bir zat olan Feyzullah Efendi, tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra Eğridir'e yerleşmiş ve orada müderrisliğe başlayarak üç defa icazet vermeye muvaffak olmuştur. Şiire de yeteneği olan Hacı Feyzullah Efendi, H. 1323 (1905) senesinde nakledildiği Söke'de vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları; “Şerhu Kaside-yi Cevniyye”, “Risaleyi Dûzban”, “Tashihü'l-Elbab” ve “Şerhu

“kuddise sirrûh” *İ'tikâdnâme*³⁵ kitâbı Kemâhlı merhûm hâcî Feyzullah Efendi tarafından “*Ferâidü'l-Fevâid*”³⁶ ismi altında Arap harfleri ile eski/eskimez Türkçe'ye kazandırılmış, ve hicrî 1312 senesinde Mısır'da tab' edilmiştir. İsam Kütüphanesi ve İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Taksim Atatürk Kütüphanesinde nüshaları olan esergünümüz Türkçesine de akademik olmayan bir dille aktarılarak “*Herkese Lâzım Olan İmân*” adlı eserin birinci risâlesi olarak 1966 yılında birinci baskısı yapılmıştır. 2017 yılı itibariyle eserin baskı sayısı yüz on sekize ulaşmıştır.³⁷ Bu tercüme Arapça, Almanca, İngilizce ve Fransızca'ya da aktarılmıştır.³⁸ Eserin tercümesinin başında eserin müellifi Hâlid-i Bağdâdî'den sitayişkar ifadelerle bahsedilir: “*Kutb-i semadânî mazhar-ı eltâfî sübhânî mecmu-i âyet-i insanî, kâşif-i esrâr-i rabbânî, ziyâü'l-Hak ve'l-hakikat ve'd-dîn, Mevlana Hâlid en-Nakşebendî, el-müceddidî el-Osmanî kuddise sirruh efendimiz hazretleridir.*” Osmanî nisbesini Osmanlıya bağlılığından dolayı almış olsa gerektir.³⁹

Müellif risalesinin vr. 9'a kadar olan bölümünü teberrük kastiyle “*kutbu't-terâik ve gavsu'l-halâik İmam Rabbanî -kaddese sırrahu- hazretleri*” olarak ifade ettiği İmam Rabbanî Hazretlerinden tahrîr etmiştir. Risalenin geri kalanını Hazret-i Resûl-i Ekrem (s.a.s) hazretlerinin Cibril hadis-i şerifinin şerhiyle hitâm ve itmama erdireceğini belirtir. Risaleye telif amacını şöyle açıklar: “*Ümîd-i kavîyyem budur ki, bu hadisi şerifin bereketiyle Müslümanların itikatları itmam ederek sebab-i salahları ve bu mu'terif-i cürm olan Halid'in dahi bâ'is-i felâhu olur. Ve kerîm bî niyâz ve bende nevâz olan Hüdâ-yı Azze ve Celle'den hüsn-i itikadım budur ki, killet-i bida'a ve adem-i safa-yı niyet ile mübtelâ olan fakirin hefevâtını (hata ve günahlarını) af ile a'mâl-ı pür kusûrumuzu dergâh-ı kereminde kabule karîn ile iblis-i pür telbisin şururundan masun buyurarak şâd ve handân eder. Zira erhamu'r-rahimin ve ekramu'l-ekremîn ancak odur. Ma'lûm olsun ki icma-ı fırka-i nâciye ve ehli sünnet şunun üzerine ittifak ve in'ikatları vuku bulmuştur ki, her müslim-i mükellef üzerine Vacibu'l-Vücûd'un sıfat-ı zatiye ve subutiyesini edille-i katiyye iradiyle bilmesi vaciptir. Ve kullar üzerine evvel vacip budur. Bu bapta özür makbul olmayıp târiki âsimdir. Bil ittifak dahi memleketi şehri Zûr olan imam-u'l-ârifîn ve gavs-ı ehl-i yakîn Mevlânâ Halid zi'l-cenâheyn hazretlerinin bu risale-i telifinden ğarazı izhar-ı fazl ve ma'rifet ve irade-i tasannu' ve şöhret olmayıp hemân-ı eser ve yâd-kâr olmak maksuttur. Cenabı Hak bu pâbeste ve dest olan Halidi kendi te'yîdât-ı samedânî ve imdâd-ı ruhâniyet Hazret-i Risalet Penâhî ile te'yîd buyursun âmîn.*”⁴⁰

Ferâidü'l-Fevâid'den seçtiğimiz bazı özgün kısımlar şöyledir: Müellifin yorumuna göre, Cebrail (a.s.)'ın dizlerini, Peygamber Efendimiz'in mübârek dizlerine yapıştırması zahiri adaba uygun görünmese de nefsü'l-emrde bu hâl mühim birşeyi bildirmektedir. Bâb-ı diyanette talipte haya, üstadda gurur ve kibir olmayıp, herkes dine dair şüphelerini kemâl-i serbestlik huzûr-i üstazda ifade-i meram ve ahz u cevap ne çeşit mümkün olursa ol veçhile ifade ve istifade

Pend-i Attar”dır. (Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Trs., s. 114.) Bu eserlerinden başka, Mevlana Halidî Bağdadi'nin “İ'tikâdnâme” isimli Farsça eseri Türkçeye çevirerek “*Ferâidü'l-Fevâid*” ismiyle H. 1313 (1895) senesinde Mısır'da bastırılmıştır.³⁴ Bilinen en meşhur hocası, Mevlana Halid hazretlerinin kardeşi Mevlana Mahmud Sahip'tir. Diğer hocaları ise; kendisinden tefsir, ahlâk ve tasavvuf derslerini aldığı el-Hac Sadık es-Sarıyârî ve fıkıh, usul, kelam ve alet ilimlerini tahsil ettiği el-Hac Hasan Efendi'dir. (İslâm Alimleri Ansiklopedisi, İstanbul 1997, c., XVIII, s. 98; Bkz., Erol Kaya, *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Uleması*, Erzincan Üniversitesi Yayınları, <http://www.erkincan.edu.tr/wp-content/uploads/2017/12/ErzincanUlemasi.pdf>, 2017, s. 85.)

³⁵ Hâlid-i Bağdâdî, *İ'tikâdnâme*, İst. Üniv. Kütüphanesi, İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnâl, Nu: F. 2639.

³⁶ Mevlâna Hâlid Ziyâuddîn en-Nakşebendî, *Ferâidü'l-Fevâid*, Haz. Es'ad Sâib Efendi, Trc. Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi, B.y.y., Ts., s. 1-61.

³⁷ Bkz., Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî, *Herkese Lâzım Olan İmân*, 118. bsk., Haz. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitabevi, İst., 2017.

³⁸ Kubat, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sûfî Kelâmı*, s. 102-103.

³⁹ Nakşebendî, Mevlâna Hâlid Ziyâuddîn, *Ferâidü'l-Fevâid*, vr. 1b.

⁴⁰ Hâlid-i Bağdâdî, a.g.y, vr.9.

kullar üzerine lazım ve vacip olduğunu Cibril-i Emin (a.s.) ashabı kirama göstermiştir. Zira emr-i dinde ar ve hukuk-i Hüda'yı muhafaza ve ahz ve ifadede haya olmaz.⁴¹

Kullar üzerine edası vacip olan sena ve ibadat delail-i katia ile sabit ve mübrehin ve sürur-i kainat aleyhi efdalu't-tahiyyat efendimiz hazretlerinin beyanıyla şeriat-ı garraya mahsur ve anın delailerinden alınırsa ol zaman makbul olur. Şeriatin haricinde olan kaffe-i ibadat u sena bila şek merduttur. Zira çok şeyler vardır ki hariçte ve nazar-ı nasda amal-i haseneden ad olunmuş fakat şeriatte ef'âl-i kabihadan bulunmuştur. İmdi bu berâhîn-i evveliye ile) akl-ı meâd sahiplerinin üzerine şeriatla muvafık olduğu halde hâlik ve mun'im olan Tanrı Teâlâ'ya ifâ-yı vazife-i ubudiyet ve edâ-yı şükür ve mahammedet vacip oldu ise şeriatla ibadet iki kısma münhasırdır. Biri itikadîdir ki, buna Usul-i Dîn denir. Ve diğeri amelîyedir ki, buna Furu-i Dîn itlak olunur. Her itikat ve a'mâl-ı şeriatla sübuta menût olduğu ma'lûm oldu. Bu surette itikatları çirkin olarak şeriat ve ehli sünnete muvafık olmayan akîdeler ashab-ı ehl-i necât ve sahib-i saadet olmayıp, onların hakkında azap tasavvuru caizdir. Fakat a'mâl-ı zahirî amelleri zayı' ve gaip edenlere Cenabı Hakk, dilerse azap eder ve dilerse af buyurur. Muhalled fi'n-nâr yani neûzu billâh ebedi cehennemde kalacak olanlar ancak zarûriyât-ı diniyeyi münkir olanlardır. Ameli zayı' edenler için hulûd tasavvur olunmaz.⁴²

Hazret-i Resûl-i Ekrem Efendimiz'in buyurduğuna göre İslâm boyun vererek ingiyâd-ı tâm ile münğad olmaktadır.⁴³ Hakikat-ı İslamiyet beş rükünden mürekkeptir. Birinci rükün (Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmendir) akıl ve bulûğ halinde söz söylemeye kudretle beraber yerde ve gökte ondan başka ibadete ehak ve elyak ve tapmağa müstahak hiçbir şey ve bir kimse bulunmayıp ancak ma'bûd-i hakîki odur diyerek gönlün ile cezmen ve yakinen bilerek ve dil ile ikrar ve tanıklık (ve Muhammed Allah'ın peygamberidir) deyu şehadet eylemekliğindir. Yani ve siyah kaş ve gözlü vecihesi açık güzel yüzlü ve cisminin gölgesi yok şükür sözlü el hasıl halkı ve hulukı güzel nesl-i Arap'tan Haşimi Kureşi Mekkeli Medineli adı Muhammed Allah'ın kulu ve kıbel-i Hüdâ'dan gönderilmiş elçi ve peygamberi ve resulüdür. Beş rükün-i İslam'dan ikinci rükün şerâit-i hariciye ve batıniyeye riayet ve vacibât ve mesnûnâta kemâl-ı dikkat ve ihtimâm ve tazarru' ve huzur-u tâmla beş vakit namazı vaktinde eda etmekliğindir. Salat lügatte müminlerden dua ve melâikelerden istiğfar ve Allah'a binnisbe rahmete itlak olunur. Şurasını bilmek gerektir ki, bu beş rükünün efdali kelime-i şehadettir. Sonra namaz, badehu oruç, daha sonra zekât ve en uhrâ hacdır. Ve kelime-i şehadetin efdaliyetinde asla ihtilaf yoktur. Baki kalan dört rükün kavlı muhtarda efdaliyeti tertiben zikrolunduğu veçhe üzeredir. Çünkü kelime-i şehadet ibtidâ-i bi'sette ve evvel emirde İslam üzerine farz oldu. Ve namaz iki seneden birkaç mâh noksan şeb-i miraçta farz olur. Savm hicretin ikinci senesinde farz olmuştur.

Her kim bu beş rükünden birini inkâr veya istihza yahut istihfâf ederse neûzü billâh kâfir olur. Dahi yine böylece hürmet ve halli müttefekun aleyh olan eşyada harama helal veyahut helale haram der ve itikat ederse kâfir olacağı misüllü zarurât-ı diniyeden yakîn üzere sabit olan şeyler inkâr olunursa yine küfürdür. Avamın bilmeyeceği mertebede meşhur olmayan eşyayı avam tarafından inkârı fısktır. Câhillerin bilemeyeceği kadar meşhûr ve zarûrî olmıyan şeyleri câhillerin bilmemesi küfr olmaz. Fısk, yani günâh olur.⁴⁴

Kuvvetli îmân şöyledir ki, ateşin yakdığına, yılanın zehrleyip öldürdüğüne yakîn üzere inanıp kaçtığı gibi, gönlünden tâm olarak, Allah Teâlâ'yı ve sıfatlarını büyük bilerek inanmak, Onun rızâsına ve cemâline koşmak ve gazabından, azâbından kaçmak ve îmânı, mermer üzerine yazılan yazı gibi sağlam olarak gönlüne yerleştirmekdir. Muhammed aleyhisselâmın bildirdiği iman ve İslam ikisi yek diğeri müsavî ve birdir. Her ne kadar beynlerinde umum ve husus vardır demişler ise de lügatte beynlerinde muğayeretin teslimi ile beraber iman basit mi yoksa

⁴¹ Hâlid-i Bağdâdî, *a.g.y.*, vr.12.

⁴² Hâlid-i Bağdâdî, *a.g.y.*, vr. 8.

⁴³ Hâlid-i Bağdâdî, *a.g.y.*, vr.13.

⁴⁴ Hâlid-i Bağdâdî, *a.g.y.*, vr. 13- 15.

mürekkebi mi? Ve mürekkebi oldukda iki cüzden mi yoksa üç mü? Ve a'mâl imanda dahil mi değil mi? Dahil olduğu takdirde cüz-i hakiki mi yoksa örfi mi? Ve istisna yani "inşallah müminim" demek caiz olur mu? Ve ziyade ve noksan kabul eder mi? Ve mahluk mu, değil mi? İhtiyari mi yoksa ızdırari mi? Ve bu surette teklif nedir? Bu zikrolunan eşyayı bu risaleden beyan ve tafsile hacet yoktur. Şu kadar bilmek lazımdır ki, Eşâ'ire ile Mutezilenin ittifakıyla mümteni-'i zati olan eşyada teklif caiz olamaz. Ve muhal-ı âdî olan eşyada urûc-u semâ gibi mutezileye göre teklif mümteni'dir. Ve inde'l-Eşâ'ire caizdir. Lakin vaki değildir. İmdi burası malum olduysa iman olsun gerek amal olsun kullara kudretlerinden ziyade teklif caiz değildir. Bunun için cünun ve gaflet ve uyku halinde Müslüman olan yine kendi Müslümanlığı üzerinde bakidir. Hem ne kadar bu halde tasdik yok ise de bu makamda imanın lügat manası murat değildir. Zira lügat manası tasdik ve inanmak olduğundan avam-ı Arap'tan hiçbir ferde mestur ve kıyali değildir. Nerede kaldı ki, sahabe-i kirâm (r. anhüm) efendilerimize pûşide/gizli olsun. Cebrâil aleyhisselâm'ı maksadı, îmânın altı parçasını talim etmektir.⁴⁵

Kulları hakkında sevâb ve ikap ve emsali şeyleri yapmak, vermek üzerine mecbûr değildir. Hatta cemi günahkarları cennete koysa, fazlına yakışır. Ve cemi mutileri cehenneme atsa, adâletine uygun olur. Amma müslimânlar için cennetten başka mahall-i kerâmet, kâfirler için ise, cehennemden başka makarr-ı nedâmet yoktur. Bütün âlem mutî olsa ona bir menfaat, bütün âlem kâfir olsa, Hüdâya bir mazarrat iras etmez. Küfür ve masiyet onun iradesi ile. Fakat rızası yoktur. O fiillerinde "Lâ-yüs'el-ammâ yef'al"dir. Fiillerinden hesaba çekilemez. Şirkden maâda her türlü günahı kullarından biri işleyüp tevbesiz vefat ederse affetmesi caizdir. Ve murad ederse sağîr/ küçük bir günâh için azâb eder. Cemâl-i bâ Kemâl-i ilahiyesini dünyâda baş gözü ile görmek câizdir. Velâkin gayr-i vâkidir. Ve mahşerde küffâra ve günâhkar müminlere kahr u celâl ile ru'yet-i caiz ve vakiadır. Ve cennette müminler sıfat-ı cemâl ile Hüdâyı görmelik caiz olacaktır. Bu devlet-i ruyetten melâike ve kadınlar memnû edilecekler demek vecihsizdir. Amma kâfirler, men olunacakları sahih olduğu misüllü cinnilerin de mahrûm kalacaklarını bildiren akval makbuldur. İmdi müminler ve etkîyalar her akşam ve sabâh, avam mü'minler ise her Cum'a günleri ve kadınlar,⁴⁶dünyâ bayramı gibi bazı bazı tecelli-i cemâle nail ve ru'yetle şâd ve handan

⁴⁵ Hâlid-i Bağdâdî, a.g.y, vr. 15-17.

⁴⁶Husûsan Basralı kadın sûfi Râbiatü'l-Adeviyye (Hülya Küçük-Semih Ceyhan, "Râbia el-Adeviyye", TDV., 2007, c.XXXIV, ss. 380-382.) gibi nisâ-i ârifâtı ricâlden sayan Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi (d.1163/1750-v.1235/1819-20), (Bkz., Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Niketü'l-Hikem*, (Yazma) İstanbul Sül. Kth. Serez Bl., No.: 1510, vr. 92a) kaleme aldığı iki nüktesinde kadınların ahiretteki konumunu farklı bir bakış açısı ile ele almıştır: "Tâife-i nisâ nâkısâtü'l-ukûl ve fuhûm-i mümin ve sair husûs ve umûm tâife-i ricâlden dîn ve mağbûn ve mahzûn ve dâimâ ricâl nisâ üzerine kavî ve âmîr ve hâkim, hattâ mirâsta dahî mertebesi nısf. Kezâlik hizmette ricâle hâdim olduklarından kat'ı nazar bunca hûran ve vildân-ı masûmların idare ve hıfz ve himaye ve husûsâtlarında muhtar oluncaya kadar misâk-ı uz mâlar ile hâsıl etmek üzerine hânenin cüz'î ve külli umûr ve husûsâtını tekmil-i emrinde ızdırâb ve günâ-gün pîçtâbda olduğuyula bile ricâllerinin hizmet ve hükümetlerinde dahî kimi halim ve selim ve kimi hadîd ve şedîd. Hâsılı celâl ve cemâl-i nisâ tâifesinin her veçhile ızdırâbları der-kâr iken yevm-i cezâda azâb ve ukubette taksiratına göre ricâlden hafif ve dîn olmak lâzım iken yine ricâl ve nisâ müsâvî ve ihsanda ahirette dahî dîn ve mağbûn olmaları. Meselâ ricâl cennette dilediği iyâlini alıp ve mertebe ve derecesine göre hûrân ve gılmândan bî- hesâb nâil olup, nisâ için ise eski erinden mâ-adâ nesne olmayıp heman dünyâda olan eri ister istemez yine onun pençesine giriftârolup ilâ gayri'n-nihâye onda mahkûm ve bilâ- âzâd esîr-i mânendi kalsa gerektir, dedikleri nice râst gelir ki, onlar dahî Hakk'ın mahlûku ve mazharı a'zamî ve mir'ât-ı ecmeli ola ve dünyâda her veçhile eksildi za'ifî'l-vücûd ve kâsıru'l-mevcûd, mahbûsü'l-buyût ve mahkûmü'r-ricâl, kesîrü'l-melâl, kâsıru'l-ukûl ve inde'r-ricâl ef'âl ve akvâli nâ-makbûl, kimi belâ-yı şerîki ile mağmum ve makhûr ve kimi helâlinin ahlâk ve ef'âlinden muzdaribü'l-hâl ve kimi iyâli etvâr ve akvâlinde pür-melâl ve kimi bî-iyâl fakîra'l-hâl ve kimi kesîru'l-evlâd ve kalîlu'l-lezzât. Hâsılı envâ-i derd ve elemeler ile ömürleri güzere ettiği ta'rîfden müstağni, cümlelerin ma'lûmu bir keyfiyette iken eğer cennette cebr yoktur. Erini dünyâda sevmese dahî ahirette Hakk celle ve alâ hazreti ekâbir muhabbet ilkâ ve ihsân eder ki, eski erine râzî ve dil-beste olur ve hûran-ı mütেকâsireden aslâ ona kıskanmak vâki' olmaz ve cennette erlerinin müteaddid dünyevî nisâları ve uhrevî hûrân-ı dil-rubâları her ne kadar olursa Cenâb-ı Hakk onları onlardan râzî edip ve aslâ kıskanmak olmayıp cümlesi birbirleriyle hüsn-i muhabbet ve kemâl-i ülfet ve ünsiyet atâ etse gerektir. Kemâ kâle azze ve celle "Allah her

olacaklardır. Bu ru'yetin hakikatine iman ile keyfiyyet ve ahvalinden bahs itmeyüp, sükut evladır. Dünyada hiçbir kimse Hüdâ'yı baş gözü ile görmedi. Fakat Hz. Peygamber'in görmesi dünyada değildir. Ve her kim "Ben Hak Teâlâ'yı dünyada gördüm" deyu dava ederse bi şekkin zındıktır. Amma evliyaya vaki olan şühûddur, ruyet değildir. Gerçi evliyaullahdan ruyet lafzının suduru vuku buldu ise de ya sekr halinde vaki olmuş veyahut müevvel bulunmuştur.⁴⁷

Tanrı Teâlâ'nın üzerine gündüz ve gece ve zaman geçmek tasvir olunamaz. Ve Cenâb-ı Hak mahall-i havâdis olmadığından mesela geçmiş gelecek misüllü ezminenin kendisine

*şeye kâdirdir*⁴⁶ Eğer ki şumûl-i kudreti her mümkin ve mümtenia şâmindir ve lâkin mümtenia kudreti taalluk etmez ammâ bu mezkûrât mümkin ise de yalnız nisâya değil ricâle dahî mümkündür. Pes sebep nedir ki, ricâle müteaddid dünyâ nisâlarından mâ-adâ bunca hûrân ihşân olup ve nisâya onlardan yani dünyadaki eri kisever sevmez ve ister istemezdi, ahirette sevip istese gerekir. Ondan gayri ne benî âdemden bir er ziyâde ve ne cennet gilmânlarından müteaddid gilmânlar verilir. Çünkü ricâle dünya nisâlarından her hangisin isterse veyâ cümlesin isterse verilse gerek. Ondan mâ- adâ mertebe ve derecesine göre hür gilmân atâ olup ve avratlar dahî erlerini ve hûrân birbirlerini kıskanmasa gerek. Yâ niçin avratlara dahî erinden mâ-adâ hiç nesne yoktur. Cennette kıskanmak olmayınca, onlara dahî bir nice gilmân ve şunlar ki birkaç ere nasîb olmuş idi. Onlardan dahî birkaç er dahî olsa mâni'î nedir ve şu er ki dünyâda birkaç ehlerinden râzî idi. Onları taleb edip o avratları mukaddem muahhar başka erler dahî almış idi. Birkaç er tâlib olduğu avratı ibtidâ ki erine verildikde sâirleri mahrûm kalır ve yahud avrat onu istemeyip sonrakilerden bazını istese hangisine verilir? Gerçi Hakk celle ve alâ dilediği gibi dilediğini dilediğine râzî eder, onda şübhe yoktur. Lâkin hakikat hâllerini nefsü'l-emr üzere beyânda nass-ı kati olmayıp ekseri delil-i nakli ve aklîde ihtilâfat-ı kesîre ile akvâl-i adîde beyân olunmuştur. Maa-hâzâ onlar dahî yek-digere mugâyereti ile tahkîkât-ı vefîre etmişler iken, yine ehl-i irfân ve ashâb-ı marîfete ginâ gelmeyip ve tahkîkat dahî birbirine muvâfık olmadığı bâis-i eşkâl ve iştibâh olmuştur. Zîrâ hükm-i hafîyye-i Rabbâniyye ve re'y-i ukûl ve fuhûm-i ulemâ-yı rusum olduğu zâhir ve malûm olmakla ve re'y-i ukûl-i ulemâ-i kirâm olan hikmetlerden bahs her ne kadar câizdeğil ise ki, yâ hikmet-i meskût-ı anh ve yâhûd hikmet-i mechûle ola. Onlara dâir olan mesâilin bahsi ve tarifî memnû'dur. Zîrâ ehli olanın malûmudur ki nâ-ehil olana zehr-i katildir. Zîrâ ifşây-ı sır bir mertebede küfürdür ve bir mertebede dalâlettir ve hasâret ve nedâmettir ve bir mertebede terk-i edebdir, ketmi riâyet-i edebdir ve bir mertebede neşr-i maârif ve reşş-i avârifdir. Pes bu cümle ile bile keşfi harâm olduğu gibi setri dahî harâmdır ve keşfi küfr olması misillü setri ve ihfâsı dahî küfürdür ve bunların beynini fark ve temyiz ehline ma'lûmdur. Avâm, havâs ve ehassa dâirdir. Vallâhu a'lem ve ahkem bi-hakîkati'l-hâl. (Köstendilli Süleyman Şeyhî, Niketü'l-Hikem, vr. 55a-57a.)

Bu nükte de bahs olan ahvâl-i nisâ umûma masrûfdur. Zîrâ husûsan nisâ-i ârifât ricâlden ma'düddur.

Beyt:

"Dediğim gibi olursa havâtîn, ricâl üstünde fazlında ne şekk var.

Müzekkerlik değildir mahâ mefhar, müenneslikten olmaz şemse hiç âr.

Yanî mâhın lafzı müzekker olmasından ne âyed olur ki yine mâhdır ve şems şemstir, isterse ki lafa müennes olsun."

Nitekim Hasan Basrî kuddise sırruhu hazretleriyle Râbia-i Adeviyye kaddesallâhu sırruha hazretlerinin miyânında zevkiyyâtan güzer eden latife ki Hasan hazreti: "Yâ Râbia ne tafrâ edersin ki tâife-i nisâdan enbiyâ zuhûr etmemiştir" buyurmuş. Râbia dahî buyurmuş ki: "Tafrâ değil teşekkür ederim ki, tâife-i nisâdan ricâl misillü hiç bir hâtûn ulûhiyyet ve tanrılık da'vâsm etmek vukû' bulmamıştır." Hasan hazreti mülzem olmuş. Ammâ şu umûm ki nükte-i mermûzede zikr olmuştur. "Erkekler kadınların koruyup kollayıcılarıdır" (4. en-Nisa: 34) tahtında dâhillerdir ki mertebe-i insânda isti'dâdı ve mazhariyyeti muktezâsı bazı bazından âli ve dún oldukları gibi rütbe-i nisâ dahî rütbe-i ricâldendûn ve hikmet-i hafîyye-i ilâhiyye muktezâsı kâffe-i ahvâl ve a'mâlde nakıs ve makbûn olup, "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür" (17. İsra:72). nazm-ı kerîmi üzere ahirette dahî makim ve dereceleri dún olması lâ yusel amma yefal tahtında dâhil ise dahî Cenâb-ı Kâdir-i Kayyûm onları da inâyet-i bî-alıyyesiyle hâl-i âcizânelerine merhamet ve rahmet ve inâyet edip, onlar dahî "Görecek göz, işitecek kulak ve insanın kalbi üzerine tehlike olmayacak şey" (Buhârî, "Bed'ulHalk", 8; Müslim, "Cennet", 2). şerefiyle müşerref olurlar. Ammâ dâr-ı nâimde merâtib ve bâlâda mezkûr erleriyle vukû bulacak keyfiyyâtları beyne beynellâh mechûl keyfiyyettir. Zîrâ ulemâ-i zahirin tarifleri naklen ve aklen ilm-i istidlaldir, nefsü'l-emr değildir. Ve dahî müteahhirînden bazı müteâssibîn-i ibâddan a'mâl ve ef'âl ve akvâllerinde ve Cenâb-ı Erhamu'r-Râhimînin sevâb ve ikâb ve kahr ve lutfunda tarîk-i insâf ve i'tidâlden udûl edip, ifrât ve tefrite mübtelâ olup, ibâdullâhun beşeriyet ile kavi ve fillerini red ve hebâ ve beyhûde meşakkat mertebesi tazyik ve adem-i kabûlden kat'-ı nazar günâh mertebesine tenzil edip, ibâdeti terk ve ferâgat ettirmek derecesi tehdîd ve halâyika nush-bend fikriyle denîden bî-zâr edecek mertebe ukubetler ve âdâb-ı ubûdiyyet diye takât-ı beşeriyeden hâriç usûl ve furû'lar irâet ve kemâl-i usret ve adem-i takât-ı birle ubûdiyetten me'yûs ve ferâgat edecek mertebe ve etse dahî takrirlerinin muktezâsı kabûle karinolmayacağı bilâ-iştibâh misillü ecirden ve sevâbdan kat'-ı ümid ettirdiklerinden başka Hakk sübhânehü ve teâlâ hazretlerinin azamet-i şâmma şâyân olmayacaktır. (Köstendilli Süleyman Şeyhî, a.g.e., vr. 92a-93b.)

⁴⁷ Hâlid-i Bağdâdî, a.g.y, vr. 17-19.

nisbetle cereyandan münezzehe ve müberrâdır. Hiçbir şey kendisine hulûl etmez. Ve hiçbir şeyle ittihadı caiz değildir. Her zaman herkes ile hazır ve bil-cümle eşyayı muhit ve nazır ve herkesin can damarından kendine daha yakındır. Fakat, hâzır olması, ihâta etmesi, berâber ve yakın olması, bizim anladığımız gibi değildir. Ne akıl, ne ilim, ne de keşf ve şühûd ile anlaşılabilir.

Mukaddes olan esmâ-ı ilahisi tevkifidir. Yani şeriatı beyan olunduğu üzere ıtlak caiz olup, ilave etmek caiz değildir. Mesela şeriatı varid olmadığından Allah Teâlâ fakihtir demek caiz değildir. İnsan, Allah Teâlâ'yı anlayamayacağı için, Hüdâ'yı bileyim deyerek efkara düşmek câiz değildir.⁴⁸

Melekler evlâd-ı Âdem'in büyüklerinin bedenlerinden ayrılan rûhlar değildirler. Nasara melekleri, böyle itikad ederler. Melaike insandan önce yaratılmıştır. Dört büyük melek Peygamberler hariç bütün insanlardan üstündür. Süleha ve evliya meleklerin avamından üstündür. Meleklerin avamı benî beşerin günahkarlarından üstündür. İlk nefhada hamele-i arşdan maâdası öleceklerdir. İlk yaratıldıkları gibi en son melekler öleceklerdir. birbirlerinden üstünlükleri vardır.⁴⁹

Kutsal kitâbların cümlesi zât-ı pâk-i Hüdâ ile kâim kelâm-ı kadîmdir. Ve mahlûk değildirler. Bunlar, meleklerin veyâ Peygamberlerin nefislerinden hadis olan sözler değildir. Harf ve savt cinsinden münezzehe ve müberrâdır. Zihnimizde mahfuz ve sahifelerde mektup olması hasabi ile bizimle kaim ve hadistir. Bu surette kelâm-ı ilâhînin iki tarafı vardır ki bizimle kıyamı itibariyle hadistir. Zât-ı Bârî ile kıyamı itibariyle kadîmdir.

Bir mâni' olmadıkça, nasların zahirinden sarf caiz değildir. Müteşâbihât olan âyetlerde esrâr-ı ilahî vardır. Onların ma'nâsını, Allah'tan başka ve bazı kendilerine ulûm-i ledünniye cinsinden bahş olunan zevatlardan maada vakıf olan kimse yoktur. Müteşâbihâta iman edip, sükut etmek evladır. Bazı ulemanın icmal ve tafsil ile tevil etmesi caizdir, demişlerdir. Meselâ "*Yedullahi fevga eydihim*" "*Allahın eli, onların ellerinin üstündedir*"⁵⁰ meâlindeki âyet-i kerîme için Allah Teâlâ'nın kelâmı bu âyetten neyi murâd ediyor ise hakır diyerek inanmak ve ikrar ile "*Biz manasını bilmeyiz. Ancak Allah bilir*" demek tarîk-i eslemidir.⁵¹

Peygamberlere iman şöyle olmalıdır ki onların makam-ı nübüvvetleri kesret-i riyazat ve taatla olmayıp, belki mücerred Allah Teâlâ'nın fazl u ihsânı ile olur. Allah Teâlâ onlara nübüvvet davalarını ıspat için mucizat-ı bahirat ile teyit eylemiştir. Hiçbir muarızları onlara karşı koyamaz. Kıyâmet gününde, ümmetlerinden, günâhı çok olanlara şefaate etmeleri için Allah tarafından destur ve ruhsat buyurulmuştur. Ümmetlerinden evliya ve sülâhanın da enbiya gibi şefaati makbul bargah-i kadi-i hacattır. Enbiya kabirlerinde diridirler. Cesed-i mübâreklerini toprak çürütmez. Bunun içindir ki, hadîs-i şerîfde, "*Peygamberler, mezârlarında, namâz kılarlar ve hac ederler*"⁵² buyurulmuştur. Onların kalb gözleri uyumaz. Vâsıl-ı nübüvvette bütün Peygamberler müsâvîdir. Bazı evliyanın mertebe-i velâyetten sükutu vaki olduğu gibi Peygamberler mansıb-ı nübüvvetlerinden azl olunmazlar. İnsandan maadasından Peygamber gelmez. Cin ve meleklerden hiçbisi onların mertebesine çıkamaz. Resullerin birbirleri üzerinde şerefleri ve üstünlükleri vardır. Davetlerin umumi ve ümmetlerinin çok olması, ilm ve ma'rifetlerinin galebesi gibi fedaiden naşi Hazreti Resul Efendimiz istisnasız kâffe-i peygamberân üzerine tafdilleri caiz ve vaki olmuştur.⁵³

Zülkarneyn, Lokmân, Üzeyr ve Hıdır, Zilküfl (a.s.)'ın nübüvvetlerinde ihtilaf vardır. Zülkifl (a.s.)'ın İlyâs, İdrîs veya Zekeriyâ (a.s.) olduğunu söyleyenler de vardır. Lazım-ı itikad hususlardan biri de İbrâhîm (a.s.)'ın Halîlullah olduğudur. Çünkü, bunun kalbinde Allah Teâlâ'nın sevgisinden başka, hiçbir mahlûkun sevgisi/mâsivâ olmadığından ona "Halîl" ıtlak

⁴⁸ Hâlid-i Bağdâdî, a.g.y, vr. 20-21.

⁴⁹ Hâlid-i Bağdâdî, a.g.y, vr. 25-28.

⁵⁰48. Fetih: 10.

⁵¹ Hâlid-i Bağdâdî, a.g.y, vr. 28-29.

⁵² Kaynağını bulamadım.

⁵³ Hâlid-i Bağdâdî, a.g.y, vr. 34-35.

olunmuştur. Mûsâ (a.s.), kelîmullahdır. Çünkü Hüdâ ile söz söylemiştir. Mücerred iken Pedersiz olarak kelime-i ilahiye ile anadan doğduğundan İlsâ (a.s.)'a Kelimetullah ıtlak olunmuştur. Yahut Tanrı Teâlâ'nın hikmetâmizlerini meviza tarîkiyle insanların kulaklarına ilga ettiğinden bu isimle ıtlak olunmuştur. Ve evlâd-ı Âdem'in bühteri olan oğullarının en üstünü, en şerefli, en kıymetlisi ve mahlûkların yaratılmasına sebep olan Muhammed aleyhisselâm, Habîbullahdır. Onun habibiyyet vasfını ve büyüklüğünü gösteren birçok vecih vardır. Ve bu vecihden Ona, hezimet ve perişanlık nisbeti asla caiz değildir. Ve herkesden evvel ravza-i mutahharasından kalkıp mahşere varır. Ve herkesden önce Cennete girer. Takat-ı beşeriyeden hariç ise de bunlardan birisi ol serverin uyanık olduğu halde cism-i pâkiyle Mekke-i mükerrreme'den Mescid-i aksâ'ya ve oradan semavata ve âsumandan Hüdâ'nın murad ettiği makamlara miracının vuku bulmasına iman etmek lazımdır.

Cennete girmeden evvel, ru'yet-i cemâl-i ilâhî gibi atayalar ve hulk-ı azîmle infıradı ve bâb-ı diyanette yakîn, ilm, hilm, sabr, şükr, zühd, iffet, adl, mürüvvet, hayâ, şecâat, tevâzu, hikmet, tedip, semâhat, terhım, rafet ila mayuhsa bitmez tükenmez faziletler ve şerefle, bütün enbiyanın üzerine mümtaz kılınmıştır. Dîni cemi edyanı nasih bütün edyanın alasıdır. Cemi ümmetlerden O'nun ümmeti efdaldır. Onun ümmetinin Evliyâsı, başka ümmetlerin evliyâsından eşrefdir. Ebû Bekr-i Sıddîk (r.a.) enbiyadan sonra evlad-ı Âdem'in evvelin ve ahirinin hayrlısıdır. Bundan sonra efdal-i nas Fâruk-i azam Ömer bin Hattâb (r.a.)'dır. Bundan sonra efdal-i nas zinnûreyn Osmân bin Affân (r.a.)'dır. Bundan sonra hayru'n nas Allah Teâlâ'nın arslanı Alî bin Ebî Tâlib Hazretleridir. Bundan sonra beşinci halife İmam Hasan müçtebâ (r.a.)'dır. Ve hilafet-i Resûl-i zî şandan sonra Hz. Hüseyin Efendimiz Hazretlerinde hitam bulmuştur. Ve müddet-i hilafet otuz senede tekmiil olur. Sonrası padişahlık ve emirlik olmuştur. Bunlardan sonra, efdal ashab, aşere-i mübeşşeredir. Bunlardan sonra, ehl-i Bedr ve sonra ehl-i Uhud ve sonra ehli bey'at-ı Rıdvan Hazretleridir.⁵⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in yolunda fedâ-yi cân ve bezl-i mâl ve ona yardım eden bütün sahâbe-i kirâm efendilerimizin isimlerini saygı ile yad etmek üzerimize vaciptir. Sahâbe hakkında olumsuz söz tekellüm edenler ehl-i dalâl ve vebaldır. Müellif görüşlerini Risalet Penah Efendimiz (s.a.v.) Hazretleri'nden aktardığı iki rivayetle destekler: *"Her kim ki ashâb-ı Resûlü dost tutar. Beni sevdiği için sever. Her kim ki onları düşman addederse bana düşmanlığından onlara düşman olur. Onları incitirse beni incitir. Bana eza, cefa ve hatırımı şikest eden Hak Teâlâ'yı incitmiş olur. Hüdâ'yı inciten de şeksiz şüphesiz azap ve kahr-ı Hüdâ'ya giriftâr olur". "Bir kulun hakkında Cenâb-ı Hak hayır murâd ederse daima muhabbet-i ashâbı o kulun kalbine ilgâ ile, o kul ezdil ü can/cân-ı gönülden sahâbeleri sever."*⁵⁵Bu nedenle sahâbe-i kirâm efendilerimiz arasında vaki olan münazaa ve müşacereler/çekişmelerin hubb-i riyaset ve hevâ-yi nefis menşe'li olduğunu düşünen bir insanda nifak alameti vardır. Zira cümle ashâb, nüfus-i zekiye ve tahire yani temizlenmiş ve arınmış nefis sahipleri olup, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e müsahip olmaları bereketiyle taassup ve hubb-i mansıp ve dünyadan arınmış ve mutahhardırlar.

Hırs, kin ve ahlâk-ı rezîle-i nefsâniyeden müberra olmuşlardır. Örnek olarak bir kimse bu ümmetin evliyelerinden birine birkaç gün mükârenet ve sohbeti sebebiyle onun ahlâk-ı hamide ve fazlından istifade ile faidemend/nasıptar olarak nasıl tarihsel bir gerçektir. Bu durumda ashâb-ı kirâm Peygamber'e kemal derecede muhabbetlerinden nâşî mal ve can, evlâd ü iyallerini bu yolda bezl ve sarf ve terk-i vatan ile uzun müddet sohbet-i Resul'de bulunarak her cihetten faidemend olmaları gayet tabiidir. Ahlâk-ı rezâilden tathir olmuş, nefislerini müzekkâ ve mutmain kılmış sahâbelerin aralarında zuhur eden münazaa ve müşacereleri bizim gibi sahip garazlara kıyasla hâşâ sümme hâşâ cife-i dünya ve irâz-ı nefsanîye için sanmak, sahâbe-i kirâm efendilerimiz için caiz değildir. Aksine davrananlar bilmezler mi ki ashâb-ı kirâma buğz edenler Resul-i Ekrem (s.a.v.)'e buğz etmiş olurlar. Onlarda sermû noksanlık

⁵⁴ Hâlid-i Bağdâdî, a.g.y, vr.36-41.

⁵⁵ Kaynağını bulamadım.

aramak, Resul-i Ekrem (s.a.v.)’de kusur aramak gibi olur. Bunun için din uluları buyurmuşlardır ki sahâbeye tazim etmeyen Resul-i Ekrem (s.a.v.)’e iman etmemiştir. Onun imanı yoktur.

Sahâbenin cümlesi Cemel ve Siffin savaşlarında aralarında olan nizalardan dolayı cümlesi mazur ve belki me’curlardır. Çünkü hadîs-i şerifte varid olmuştur ki, “*Hata eden müçtehit bir sevap alır. İsbet eden müçtehide ise iki sevap vardır. Bunlardan biri içtihat sevabı, diğeri isabet sevabıdır.*”⁵⁶Şüphesiz ki bu uluların arasında vaki olan münazaa ve münakaşa cedel için olmayıp, ancak içtihat amacı ile olmuştur. Öyleyse sahâbe-i kirâm efendilerimizin hepsi içtihat makamındadır. Bir müçtehidin kendi içtihadı ile amel etmesi ise farzdır. Her ne kadar bir büyük kimsenin içtihadına muhalif olursa da, onun hakkında diğere uyması caiz değildir. Nitekim İmâm-ı Âzam’ın iki talebesi Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ve İmâm Şafî’nin Ebû Sevr ve İsmâil Müzenî, bazı konularda hocalarına ters düşmüşlerdir.

Bu değerlendirmelerden hareketle sözü Hz Ali Efendimiz Hz. Muaviye ve Amr b.Âs’a getirir. Hz Ali Efendimiz Hz. Muaviye ve Amr b.Âs’dan birçok yönüyle üstün olmasına rağmen bu iki sahâbenin onu taklit etmeleri caiz değildir. Kendi reyleri ile hareket etmeleri gerekir. Şöyle bir soru sorulursa Cemel ve Siffin’da Muhacir ve Ensar’dan pek çok kimse İmâm Ali ile birlikte aynı safta yer almışlar, ona itaat etmişleridir. Bunların hepsi müçtehit olmakla birlikte, Hz Ali Efendimiz’e ittibâ etmeyi vacip görmüşlerdir. Buna göre Hz Ali Efendimiz’e ittibâ etmek vaciptir. Her ne kadar muhaliflerin ittibadan imtinadan kaçınmaları içtihad sebebiyle olmuş ise de cevaben şu söylenir: Hz Ali Efendimiz’e muvafakat edip tabi olanlar taklit tarikiyle muvafakat etmeyip belki içtihatlarının gereğini yapmışlardır. Yaptıkları içtihat İmâm Ali (k.v.) Hazretleri’nin içtihadına muvafık olarak tezahür etmiştir. Bundan dolayı niza edip nice masumların kanlarının dökülmesine neden olmuşlardır.

Hasıl-ı kelam Hz Ali Efendimiz ve Hz. Muâviye (r.a.) arasındaki anlaşmazlık konusunda ashâb-ı kirâm üç guruba ayrılmıştır: Bir kısmı hakkı İmâm Ali canibinde görüp, ona ittiba etmeyi vacip görmüşlerdir. Bir kısmı da hakkı Hz. Muâviye’den yana görerek ona muvafakat, İmâm Ali’ye ise mugayerette bulunmuşlardır. Bir kısmı da her iki taraftan da el çekerek kûşe-i selamet ve afiyette kalmayı tercih etmişlerdir. Bu üç taife de me’cûr görülmüşlerdir. Bu değerlendirmelerden anlaşılan Hz. İmâm ile muharip olanların da hak üzere olmaları lazım gelir. Hâlbuki bu genel-geçer anlayışa terstir. Zira hak imamla beraber olup, berikiler muhti mazur belki macurlardır. Ekseri kütüb-i İslamiyede böyledir.

İmâm Şafî, Ömer b. Abdülaziz gibi İslam büyükleri hiçbir sahâbeye hata nisbetini caiz görmemişlerdir. Şu söz meşhurdur: “*Büyüklere hata nisbet etmek hatadır.*” Büyükler hakkında red kabul, hak ve nahak ile onlara dil uzatmak caiz değildir. Onların kanlarına elimizi bulaştırmadığımız gibi haklı ya da haksız gibi yargılamalarla dilimizi de bulaştırmamız gerekir. Tarîk-i eslem budur.

Hâlid-i Bağdâdi Hazretleri Cemel savaşındaki taraflar için de benzer bir değerlendirmede bulunur. Ona göre meselenin özü içtihadta ihtilaftan ibarettir. Her ne kadar bu dönemde kalpleri emrâz-ı bâtine ile mağşuş olan çok kimseler Hz. Muaviye ve Amr b. Âs (r.a.) hakkında saygısızlık yaparla ise de işin aslı bundan ibarettir. Onları inciten Peygamber Efendimiz’i incitmiş olur. Şifâ-i Şerif isimli eserde Mâlik b. Enes’den nakledildiğine göre Hz. Muaviye ve Amr b. Âs’a hakaret ve küfür tarikiyle dil uzatanlar en şiddetli ceza ile cezalandırılır.⁵⁷

Şu an yeryüzünde Müslümanlara İmâm ve hadî olan dört imam vardır. Bunlara tabi olmayan kimselerin çok hatar-ı azim ve dalaldedirler. Sahabe-i kirâmın mezheplerin taklit etmek bizler için caiz değildir. Füruda dört mezhebe uymak şart olduğu gibi, usul ve itikadda da ehl-i sünnet olan bir itikadî mezhebe Ebül-Hasen Eş’arî veya Ebû Mensûr-i Mâtürîdî’nin yoluna bağlanmak gerekir. Evliyânın tarîkleri hakdır. Nefsü’l-emrde İslâmiyetden kıl kadar

⁵⁶ Buhârî, “el-İ’tisam”, 21.

⁵⁷ Bkz., Hâlid-i Bağdâdi, a.g.y, vr. 41-46.

ayrılıkları yoktur. Kerâmet-i evliyâ mevcuttur. İmâm-ı Yâfi⁵⁸ buyurdu ki, Hazreti Gavsüs-sekaleyn mevlânâ Abdülkâdir Geylânî'nin keramet-i mahiresi tevatüre vusul bulunduğundan inkar etmek caiz değildir. Zira tevatür hükm-i katî ifade eder.

Bir kimsede alamet-i küfr olup, küfr ile hükm olunmadıkça ehl-i kibleyi katan tekfir etmek caiz olmaz. Kafir olsa bile lanet okumak caiz değildir. Özellikle Yezid hakkında keff-i lisan eylemek eslem tarikidir.⁵⁹

Şeriat-ı garrâyâ kemal derecede imtisalde ihtimam gösterenler sıratı da kolaylıkla geçeceklerdir. Şeriat sırat köprüsünün bir numunesidir. Hatta Cenâb-ı Hak sırat ismi vermesine rah-i Hüda üzere sâlik olmaya işaretir.

Peygamber Efendimiz'in havz-ı kevserden bir kez nûş eden cehennemde olsa bile bir daha susamayacaktır. Şefaât haktır. Tevbesiz ahirete giden müminlerin küçük ve büyük günahlarının affı için enbiya, evliya, suleha ve melaikelerin şefaât etmesi caiz ve vakî olacaktır. Ve bu şefaât beş türlü olmaktadır. Birincisi ehl-i isyanın hesabının bekletilmeden alınmasıdır. İkincisi, hesabın kolaylaştırılması şeklinde olacaktır. Üçüncüsü günahkarların sıratın cehenneme düşmemeleri için olacaktır. Dördüncüsü ceheenne duhul eden asi müminler için olacaktır. Beşincisi cennete duhûl edenlerin derecelerinin yükseltilmesi şeklinde olacaktır.⁶⁰

KAYNAKÇA

Algar, Hamid, "Hâlid el-Bağdâdî", *TDV*, 1997, c. XV., ss., 283-285.

Alıcı, Mustafa, "İslam'ın Üç Boyutu: İman, İslam ve İhsan", https://www.academia.edu/7017922/Islam%C4%B1n_%C3%BC%C3%A7_boyutu_Three_Dimensions_of_Islam erişim: 29.11.2017.

Aydın, Ferit, *Tarikatta Rabîta ve Nakşibendilik*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Ayiş, Mehmet Şirin, "Bingöl Hâlidî Geleneğinin Medrese Boyutu", *BÜİFD*, c.V., sayı: 10 Yıl: 2017/2, ss. 71-94.

Bağdâdî, Hâlid b. Hüseyin eş-Şehrezûrî, *İ'tikadnâme*, İst. Üniv. Kütüphanesi, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl İnâl, Nu: F. 2639.

_____, *Divan-ı Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, Tercüme, Şerh ve Tahkik: Abdülcebbar Kavak, Konya 2009.

_____, *el-İkdu'l-Cevherî fi'l-Farki Beyne Kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'ârî*, (Sâhib, Buğyetü'l-Vâcîd fi Mektûbât-ı Hazreti Mevlânâ Hâlid içinde), Dimeşk 1334, s. 88-104.

_____, *Risâletun fi Tahkiki'l-İrâdetü'l-Cüz'iyeye*, Matbaa-i Âmire, İst., 1259, s. 132-147.

_____, *Ta'likât alâ Hâşiyeti Siyâlkûtî ale'l-Hiyâlî*, İst., 1259.

Baş, Derya, "Yâfi", *TDV*, 2013, c. XLIII, ss. 175-177.

Bilgili, İsmail, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetleri Bağlamında Zâhir-Bâtın Fıkhı, Şeriat-Tarikat Bütünlüğü", *II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu* 19-21, Mayıs 2016 Saraybosna-Konya 2016, II, ss. 210-293.

İslâm Alimleri Ansiklopedisi, İstanbul 1997, c., XVIII.

Kaya, Erol, *Erzincanlı Son Devir Osmanlı Uleması*, Erzincan Üniversitesi Yayınları, <http://www.erzincan.edu.tr/wp-content/uploads/2017/12/ErzincanUlemasi.pdf>, 2017.

Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Niketü'l-Hikem*, (Yazma) İstanbul Sül. Kth. Serez Bl., No: 1510, vr. 55a-57a.)

Kubat, Mehmet, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Süfi Kelâmı*, Hikmetevi Yay., İst., Mart 2014.

Küçük, Hülya ve Diğerleri, "Râbia el-Adeviyye", *TDV*, 2007, c.XXXIV, ss. 380-382.

⁵⁸ İmam Yâfi ((v. 768/1367), Kâdiriyye tarikatının Yâfiyye kolunun kurucusudur. Derya Baş, "Yâfi", *TDV*, 2013, c. XLIII, ss. 175-177.

⁵⁹ Hâlid-i Bağdâdî, *a.g.y.*, vr. 46-47.

⁶⁰ Hâlid-i Bağdâdî, *a.g.y.*, vr. 50-51.

Memiş, Abdurrahman, “Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri (k.s.)”, <https://somuncubaba.net/hulusi-kalbden/mevlana-halid-i-bagdadi-hazretleri-k-s/>, erişim tarihi: 09.07.2018.

_____, *Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri*, Nasihat Yayınları, Ankara 2014.

Menekşe, Ömer *Kemah Alimleri*, İstanbul 1996.

Nakşbendî, Mevlâna Hâlid Ziyâuddîn *-el-İmân ve'l-İslâm*, Haz. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitabevi, İst., 2009.

Nakşbendî, Mevlâna Hâlid Ziyâuddîn, *Ferâidü'l-Fevâid*, Haz. Es'ad Sâib Efendi, Trc. Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi, B.y.y., Ts., s.1-61.

Özel, Ahmet, “İbn Âbidîn”, *TDV*, 1999, c.XIX., ss. 292-293.

Sâhib, Muhammed Es'ad, *Kitâbu Buğyeti'l-Vâcid fî Mektûbâti Hazreti Mevlânâ Hâlid*, Dımeşk 1334.

Tatlı, Bekir, *Hadis Tekniği Açısından Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara-2005.

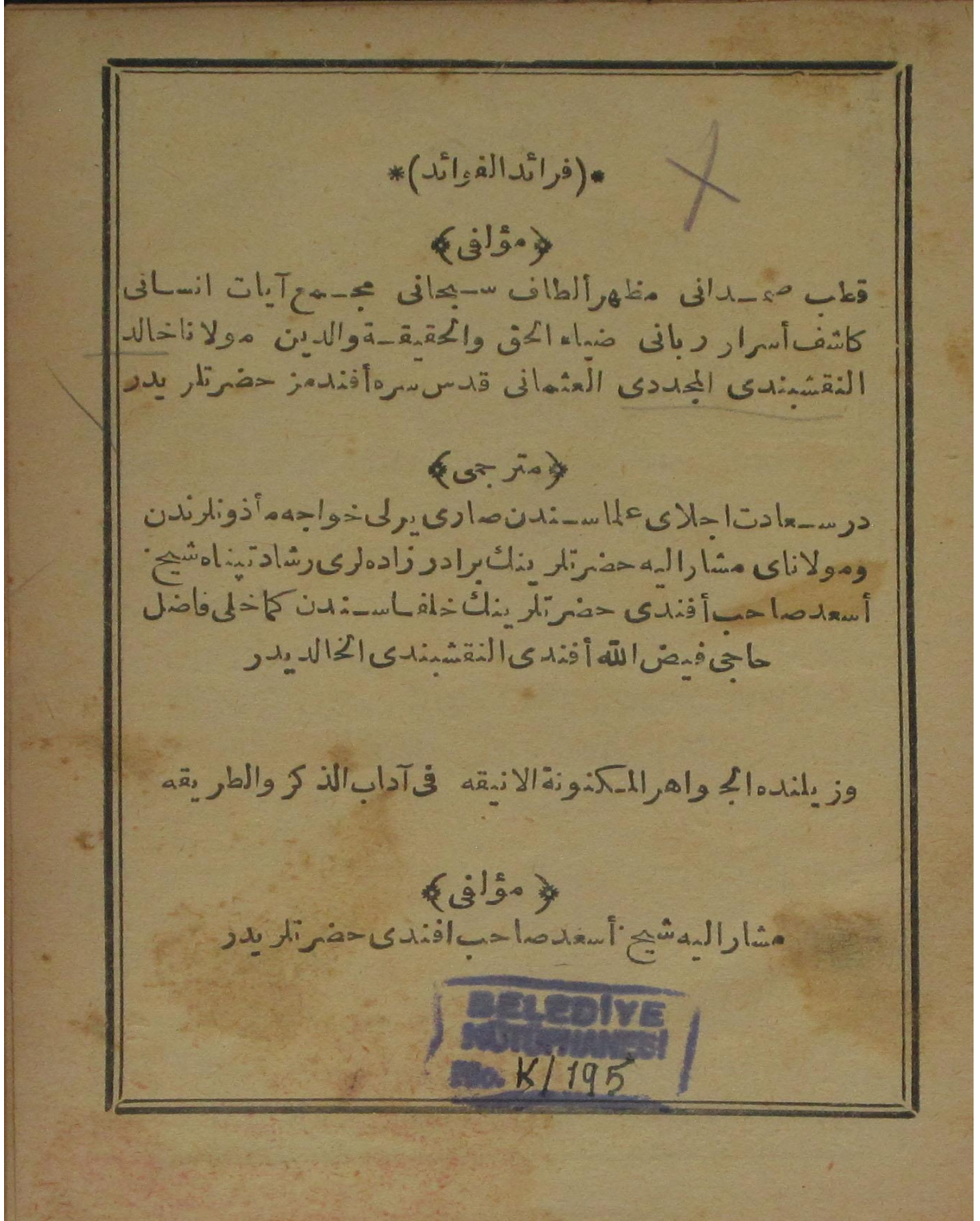
Uludağ, Süleyman, “Hâlidîyye”, *TDV*, c. XV., ss. 297-299.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 22. bsk., Ensar Neşriyat, İst. 2016.

<http://www.necatiaksu.net/mektubat/029.Mektup.htm>, erişim tarihi: 13.09.2018.

<https://www.antoloji.com/kahrinda-hos-lutfunda-hos-3-siiri/>, erişim tarihi: 13.09.2018.

EKLER:

Ek-1 Ferâidü'l-Fevâid'in ilk Sayfası İ.B.B. Atatürk Kitaplığı
297.411 HAL 297.411 HAL 1313 H/1895-18961

فضيلة حاجي كمالى نقىبدي مالى صريفده مختلف

x فرائد القراء (ترجمه)

Ek-2 Mütercim Hacı Feyzullah **Kemahlı** ve eserleri hakkında biyografik fiş İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Bel_Mtf_54845.